

ANNEMARIE TEN CATE

Nederlandse overzeese architectuur

Een KNOB-studiedag

gaat in de nieuwe wet, is de invoering van een algemene onderhoudsplicht. Het vinden van een nieuwe bestemming voor een monument acht hij de beste waarborg voor regelmatig onderhoud. Natuurlijk is (her)-bestemming erg belangrijk maar het is niet voldoende. Op zichzelf lijkt een plicht tot onderhoud riskant omdat deze hergebruik zou kunnen ontmoedigen maar, zoals de voorzitter van 'De Hollandse Molen' dr.ir. R. van de Waal, tevens lid van de Noordhollandse commissie van Heemschut, eens betoogde, de nieuwe wet handhaaft subsidieverlening nog steeds als een gunst in plaats van een recht. Een onderhoudsplicht, gekoppeld aan het recht op subsidie is een heel reëel verlangen.

Verheugd zijn Heemschut en NCM met het onderzoek dat de minister wil doen naar de levensvatbaarheid van een speciaal onderhoudsfonds voor grote kerken. Heemschut is blij dat de minister, anders dan de commissie-Oort wenste, de fiscale aftrek bij restauraties wil handhaven. Ongelukkig is Heemschut echter met het uitblijven van gelijke behandeling van eigenaars van gemeentelijke en rijksmonumenten waar het de fiscale aftrek van restauratiekosten betreft.

Belastingaftrek voor eigenaars van gemeentelijke monumenten acht de minister niet haalbaar. Een slechte zaak. Een prangend probleem is voorts dat van de 'kleine budgetten' en de 'grote restauraties'. Sommige kleine gemeenten kunnen zelfs na een aantal jaren sparen nog niet aan het budget komen, dat nodig is voor een flinke restauratie. De minister stelt daarom een ondergrens voor van 50.000 gulden. Als een gemeente dit bedrag bij de berekening van de reservering niet haalt, zou het niet aan die gemeente maar aan de provincie moeten worden toegewezen, die vervolgens op provinciaal niveau prioriteiten stelt. Dringende restauraties van belangrijke objecten hoeven aldus niet meer op gemeentegrenzen te stuiten. Op zichzelf een goed idee maar dan moet, zo vinden de monumentenorganisaties, die gemeente wel zelf kunnen kiezen voor deze oplossing van het probleem. Het criterium daarbij kan zijn, dat gemeenten een eigen monumentenbeleid voeren.

Een punt in de nieuwe wet, waarover Heemschut en NCM ook nogal kritisch zijn is het wegvallen in de wet van de voorbescherming van monumenten gedurende de tijd, die verloopt tussen het aanmelden van een gebouw als monument en de feitelijke aanwijzing. Voorbescherming als automatisme - met uitzondering van dringende noodzaak (sloopgevaar) vindt de minister niet meer nodig vanwege het huidige 'klimaat' in de monumentenzorg. Een wel erg optimistische gedachte. Net zo optimistisch als het idee, dat de fictieve vergunningverlening best kan blijven bestaan. Dit houdt in, dat een vergunning tot bv. sloop automatisch wordt geacht te zijn verleend, als een bepaalde termijn is verstreken. Wij dachten, dat de minister tegen automatisen was. Eventueel misbruik van deze regel ziet hij in zijn optisme kennelijk over het hoofd.

Jaap Kamerling

De KNOB (Koninklijk Nederlandse Oudheidkundige Bond) organiseerde in samenwerking met de Stichting Menno van Coehoorn en de CNO (Stichting Cultuurgeschiedenis Nederlanders Overzee) een studiedag over recent onderzoek in het Caraïbisch gebied, Brazilië, Afrika, Sri-Lanka en Indonesië. Het programma bleek wat overbeladen zodat een onderwerp kwam te vervallen en van een discussie helemaal geen sprake meer kon zijn. Het was inmiddels vijf uur en het alarm van het Rijksmuseum, waar deze dag gehouden werd, moest immers worden aangezet. Ondanks dat was het een interessante studiedag waarin een breed scala van onderwerpen aan de orde kwam. Het bedroevende is toch altijd weer dat de toekomst voor deze bouwkunst zo afhankelijk is van financiële middelen die door de betrokken landen bijna nooit op te brengen zijn, om maar niet te spreken van een zeker gebrek aan interesse bij de plaatselijke bevolking. Een van de sprekers opperde: 'Restauratie als ontwikkelingshulp, zou dat kunnen?' Een gedachte die zeker het overwegen waard is.

Dr. S.H. Levie directeur van het Rijksmuseum, heette iedereen hartelijk welkom. Hij noemde de nauwe band die er bestaat tussen het Museum en de CNO, welke stichting overigens in het Rijksmuseum zetelt. De afdeling Nederlandse Geschiedenis bevat namelijk vele voorwerpen uit de periode van de Verenigde Oost Indische Compagnie. Ook de relatie met de KNOB werd gememoreerd, want deze afdeling is indertijd door toedoen van de KNOB ontstaan. Daarna opende mr C.H. Goedkoop, de voorzitter van de KNOB, deze studiedag. Door onze macht overzee is het mogelijk geweest dat de Nederlanders dergelijke grote collecties hebben kunnen samenstellen, die uiteindelijk de basis hebben gevormd voor diverse Musea van Volkenkunde.

Berg Altena, Willemstad, Curaçao. Arbeiderswoningen uit de tweede helft van de 19e eeuw. Deze werden onlangs gerenoveerd en gerestaureerd in een samenwerkingsverband tussen de Stichting Volkswoningbouw en Stichting Monumentenzorg Curaçao. (foto A.M. ten Cate 1986)

De Nederlandse Antillen

Dagvoorzitter, prof. dr. ir. C.L. Temminck Groll, die de overzeese architectuur uitvoerig ter plekke heeft bestudeerd, kreeg allereerst het woord. Hij benadrukte, dat het bij deze studiedag om een verslaggeving van recent onderzoek (1986/87) ging en dat derhalve Suriname niet aan bod kwam. Daar is door de politieke verwickelingen laatstelijk geen onderzoek verricht. Gehaast omdat het programma toen al achter op het schema was, gaf hij snel het woord aan prof. dr. R.A. Römer, Gouverneur van de Nederlandse Antillen. In vogelvlucht werd er een overzicht gegeven van wat er tot op heden op het gebied van monumentenbescherming heeft plaats gevonden.* De verspreiding van de antilli-

aanse bouwkunst heeft in feite vanuit Curaçao plaats gevonden, aldus Römer. Aruba werd in 1770 en Bonaire pas in 1868 opgesteld voor particuliere bewoning. Later ontstonden er eigen ontwikkelingen en lokale aanpassingen.

De eerste pogingen om wat aan monumentenzorg te doen dateren uit 1913, toen er een commissie in het leven werd geroepen 'ten einde aan de Gouverneur een beschrijving in te dienen van al de op het eiland Curaçao bestaande monumenten, met verzoek daarbij te willen voegen een ontwerp van zodanige maatregelen, die kunnen strekken tot verzekering van behoud dier monumenten'. Ook werd de andere eilanden verzocht gegevens te verzamelen. Behalve St. Eustatius berichtten de

eilanden geen monumenten te bezitten. Deze houding, blijft, ondanks hernieuwde pogingen, eigenlijk lange tijd model staan.

Een eerste mijlpaal was de oprichting van de *Stichting Monumentenzorg Curaçao*, die uit eigen middelen een aantal monumenten wist te verwerven en te restaureren. Zij doet nog steeds belangrijk werk, maar het is toch zaak dat monumentenzorg een overheidsaangelegenheid wordt.

Een tweede mijlpaal, het boek van *prof. Ozinga*, 'De monumenten van Curaçao in woord en beeld' (1959) heeft slechts een kleine groep mensen wakker geschud. Römer is overigens van mening dat de aandacht te lang op de landhuizen gericht is, waardoor de aandacht voor de stadsbouw in het gedrang is gekomen. In 1967 en 1976 bezocht *prof. Temminck Groll* tweemaal de Antillen ten einde de waardevolle bouwwerken te inventariseren. Het bleek dat de aftakeling rassen schreden maakte en dat er in 10 jaar veel verdwenen was. Toch blijkt uit het toemen van studies, dat de interesse voor onze overzeese architectuur groeit.

Knoekoehuisje op de weg naar West Punt. Verworven door de Stichting Monumentenzorg en in 1985 gerestaureerd. Het golfplatendak werd vervangen door het traditionele rieten dak. Waarschijnlijk is dit het laatste betrekkelijk gave voorbeeld van een slavenwoning, nu ingericht als 'museum'. (foto A.M. ten Cate, 1986)

Landsverordening Monumentenzorg

Intussen was in 1977 de *Landsverordening Monumentenzorg* na een jarenlange behandeling goedgekeurd en deze werd in 1979 zelfs bekrachtigd. Omdat echter de overige eilanden (inmiddels speelde het onafhankelijkheidsstreven van Aruba mee) deze Landsverordening te centralistisch van aard vonden, is deze wet nimmer gehanteerd. In 1983 volgde een tweede ontwerp, een kaderwetgeving. Het voorlopig verslag ligt bij de regering en Römer deelde mee dat de Memorie van Antwoord bijna gereed is. Het wachten is dus nog steeds op een verordening, die niet alleen bekrachtigd is maar ook daadwerkelijk gehanteerd wordt.

Vier elementen

Beschikbaar materiaal, klimaat, levenswijze en cultuur reflecteren zich in de architectuur. Verstoring van een der elementen veroorzaakt verandering. De komst van de Shell in 1920 veroorzaakte o.a. zo'n verstoring. De bungalow doet zijn intrede waarbij nieuwe materialen als beton gebruikt worden. De witte contouren, zo kenmerkend voor de antilliaanse bouwkunst, verdwijnen plotseling na 1930. Waarom? Dit is slechts een van de vele voorbeelden die veranderingen teweeg hebben gebracht.

Bovenwinden

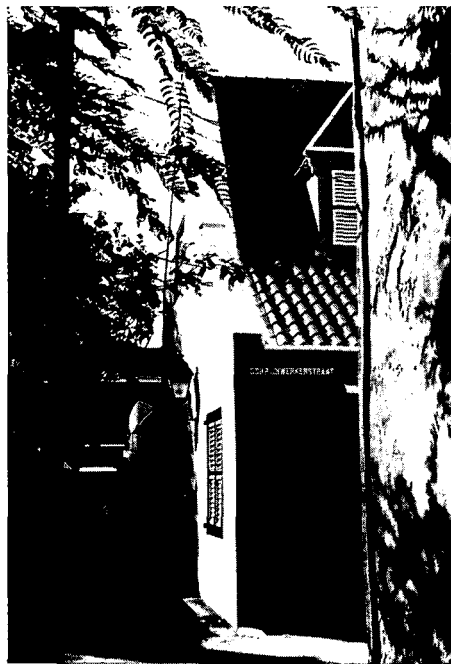
Over Sint Maarten raasde in 1819 een enorme orkaan. Vanuit Amerika werd er een soort prefabric bouw aangeleverd, die met name na 1830 het Caraïbisch gebied infiltreerde. Deze is er mede de oorzaak van, dat de bouw op St. Maarten afwijkt van de *Benedenwinden*. (Zie hierover de publicatie van *Joan van Andel*).

Op *St. Eustatius*, dat overigens evenals *Saba* een geheel eigen ontwikkeling heeft doorgemaakt, wordt veel gedaan. Het *Fort Oranje* werd gerestaureerd, de *Gerefor-*

meerde kerk en *Synagoge* geconserveerd. Sedert 1980 wordt er regelmatig onderzoek verricht in de benedenstad door studenten van het *William & Mary College* uit *Williamsburg, Virginia*. Voor *Saba* geldt er nauwelijks een bedreiging. De traditie van de kleinschalige bouw wordt daar over het algemeen voortgezet, alhoewel beton het gebruik van hout langzamerhand verdringt.

Proefschrift over Scharloo

De volgende spreker was mevrouw *Pauline Pruneti-Winkel*, die de dag voor deze studiedag met succes promoveerde te Delft. De titel van het proefschrift luidt: '*Scharloo; a nineteenth century quarter of Willemstad, Curaçao: historical architec-*

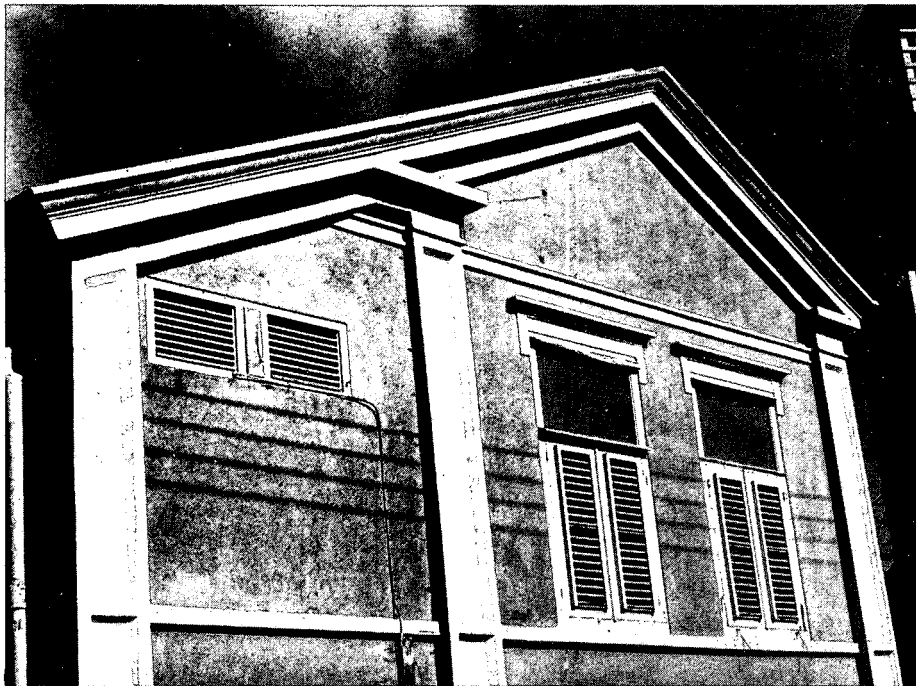

Woning behorend tot het zogenaamde Vierstegeproject in Otrobanda, Willemstad. Midden in het sterk vervallen Otrobanda verwerf Monumentenzorg en de Stichting Volkswoningbouw een complex woningen, dat in 1984/5 volledig gerenoveerd werd. Nu in feite nog een vlag op een modderschuit, maar zeker een stap in de goede richting. (Zie ook staande foto, beide A.M. ten Cate, 1986)

ture and its background. De wijk Scharloo aan het Waagat is na 1850 ontstaan. De Curaçaose Joden die voorheen in *Punda* woonden, veelal boven hun winkel, ontwikkelden zich na 1850 tot enorme welvaart. Zij lieten in Scharloo enorme, neoclassicistische woonhuizen bouwen. De oorsprong van deze huizen met een U-vormige plattegrond, rondom een patio, moet men zoeken in het Italië van *Palladio*. Via Engeland (*Inigo Jones*) en de Amerikaanse koloniale stijl kwam dit type huis op Curaçao. De studie van mevrouw *Pruneti* is niet alleen architectuurhistorisch maar ook sociologisch. Zij schrijft bijvoorbeeld ook over de bewoners '*Hende di Scharloo*' (Mensen van Scharloo), de antilliaans-joodse cultuur en de inrichting van de huizen. Het meubilair, voornamelijk van mahonie, werd door plaatselijke timmerlieden uit *Otrobanda* gemaakt. Deze gouden periode duurde tot ca. 1950; nieuwe generaties vestigden zich in andere wijken en Scharloo raakte steeds meer in verval. De enorme, nagenoeg onbewoonbare huizen kwamen leeg te staan of er werden bordelen, gokpaleizen e.d. in onder gebracht. De aanleg van de verbindingsbrug *Punda-Otrobanda* richtte overigens veel schade aan. Veel van deze villa's zijn niet meer te redden, maar laten we met verende krachten proberen er een aantal te behouden.

Opgravingen Sint Maarten

Drs J. Baart, stadsarcheoloog te Amsterdam, verrichtte onlangs met een groep historisch-archeologisch onderzoek op *Sint Maarten*. De stad Amsterdam stelde voor dit doel de expertise beschikbaar. Er waren plannen voor hotelnieuwbouw, die *Fort Amsterdam*, gelegen op een schierei-

Oranjestad, Aruba. Voorbeeld van gebruik van klassieke elementen in de locale architectuur. (Foto A.M. ten Cate, 1986)

land, ernstig in gevaar zouden brengen. Het fort was helemaal overwoekerd en de begroeiing werd gedeeltelijk verwijderd. Eveneens werden op verschillende plaatsen opgravingen verricht. De vondsten ter plekke hebben ertoe geleid dat de nieuwbouwplannen waarschijnlijk gewijzigd en dat de resten van het fort gerespecteerd zullen worden.

Fort Amsterdam werd in 1631 door de Nederlanders gesticht. Tijdens de bezetting van de Spanjaarden in de 80-jarige oorlog vonden er vele bouwactiviteiten plaats. De aarden wal werd met steen bekleed en ook de eerste bebouwing dateert uit de Spaanse overheersing. De Spanjaarden hadden het op de zouthandel voorzien; het zout was immers een belangrijk middel van bestaan. Verder heeft men opgravingen verricht in *Philipsburg* en op de voormalige plantage *Bishops Hill*. Er werd een rijke schakering aan vondsten gedaan. Voorwerpen uit verschillende culturen werden gevonden zoals indiaans-, afrikaans- en europees-caribisch. De vraag is hoe verhouden deze culturen zich ten opzichte van elkaar en hoe is de wederzijdse invloed geweest.

Ook werden er *pre-colombiaanse* (1200-1500) vondsten gedaan. Alle vondsten, gereedschap, sieraden, knopen, aardewerk enz. werden geïnventariseerd en gedocumenteerd. Er werd bij fort Amsterdam zelfs een skelet gevonden met Spaanse knopen, hetgeen wees in de richting van een Spaanse soldaat. En inderdaad wordt in Spaanse archieven melding gedaan van een dode vaandrig, gevallen in 1644. Baart vermoedt dat er voor de komst van de Nederlanders Indianen op het eiland woonden, dat deze er bleven wonen en zich mengden met de overheersers, want indiaanse elementen blijven ook na de inval bestaan. Deze opgravingen kan men beschouwen als een eerste aanzet. Er zal nog heel wat werk verricht moeten worden. Maar gelukkig zijn ondergrondse schatten redelijk veilig.

Tobago

Voor de lunch sprak prof. H.H. van Regteren Altena, hoogleraar aan het Instituut voor Pre- en Protohistorie te Amsterdam, over Tobago. Samen met Trinidad is Tobago een eiland vóór de kust van Venezuela ter grootte van Texel (40.000 bewoners), sedert 1962 een onafhankelijke staat binnen het Britse Gemenebest. In tegenstelling tot de andere Antillen heeft Tobago een weelderige flora en fauna. In het verleden is Tobago door verschillende nationaliteiten bevochten. De Zeeuwen bezetten het eiland tweemaal, van 1628 tot 1636 en van 1654 tot 1677. De oorspronkelijke bewoners, Indianen, werden verdreven. De Zeeuwen, o.l.v. *Gouverneur Cornelis de Moor*, verbouwden er tabak, suikerriet en indigo. Daarna volgde een Spaanse en een Koerdische overheersing en in 1654 stichtte *Cornelis Lampsins*, reder te Vlissingen, een nieuwe Zeeuwse handelspost. Er ontstonden vele plantages en zelfs werden er koeien uit Nederland geïmporteerd. *Lampsinsstad*, nu *Scarborough*, dateert eveneens uit deze periode. Bekijkt men oude kaarten dan ziet men daarop vele Zeeuwse namen: *Nieuw-Walcheren*, *Nieuw-Vlissingen*, *Luyers* (lui-aards) *Bay* enz.

Dutch Fort

Aan de Nederlanders herinnert nu alleen nog *Dutch Fort*, vroeger *Fort Sterreschans* geheten, de naam herinnert aan de ster-vormige plattegrond. De opvolger van Lampsins, *Jacob Binckes*, begon in 1676 met de bouw van dit fort. De Zeeuwen hebben de voltooiing nimmer meegeemaakt. In 1677 vond er in *Rockly Bay* een bloedige strijd plaats tegen de Fransen, hetgeen het einde van de Zeeuwse bezetting betekende. In de baai moeten nog een twintigtal scheepswrakken liggen, het trieste resultaat van deze strijd. Voor onderwaterarcheologen echt iets om van te watertanden! Met behulp van geo-electrische technieken hoopt men in de toekomst

het verleden boven water en bovengronds te halen. Maar ook in dit geval is het de vraag, waar het geld vandaan moet komen. Een zekere snelheid is geboden, omdat men Tobago met het oog op het toerisme verder wil ontwikkelen.

Verkenningsexpeditie

Het expeditie-schip de *Plancius* 'ontdekte' de bodemschatten van Tobago in 1986 en zocht contact met *Van Regteren Altena*, onder wiens leiding vervolgens in het voorjaar van 1987 een eerste verkenningsexpeditie werd uitgevoerd. In opdracht van het *Ministry of Culture* (een Monumentenwet is in de maak) werden alle zichtbare monumenten geïnventariseerd, hetgeen voornamelijk 18e eeuwse resten betreft. Men trof er o.a. muurresten van 17e eeuwse *Fort Nieuw Vlissingen* en een kanon aan. Voor de voor Nederland interessante 17e eeuwse resten, zal men echter de grond in moeten. Het wachten is op sponsors voor volgende expedities.

'Willemstad nu of nooit'

Tijdens de pauze werd, ook weer uit tijdgebrek, helaas maar een stuk van de film *'Willemstad nu of nooit'* getoond. Het verheugde me daaruit te vernemen dat het landhuis *Savonet*, tot voor kort nog in particuliere handen, een onderdeel zal worden van het *Christoffelpark*, het belangrijke natuurreservaat op Curaçao. *Savonet* is een voorbeeld van een voormalige plantage waarvan nog veel van de oude bedrijfsgebouwen bewaard is gebleven. ■

* Voor een uitgebreid overzicht over de geschiedenis van monumentenzorg op de Antillen verwijs ik naar mijn artikel in 'Heemschut', 1980, afl. 10 p. 176-180.

Literatuurlijst

Hierbij de meest recente boeken die tijdens de studiedag getoond werden.

- *Andel, Joan D. van*. Caribbean Traditional Architecture; The traditional architecture of Philipsburg, St. Martin (N.A.). Antillen Working Papers 10. Leiden, 1980.
- *Hartog, dr. J. den*. Juwana Morto; de Kustbatterij van Aruba. Zutphen, de Walburg Pers, 1987.
- *Klomp, A.* Het 'oude' Bonairiaanse woonhuis; enige aantekeningen bij een foto-overzicht. In: Nieuwe-Westindische Gids, 54(1980), p. 155-212.
- *Nelson, W.A.* Dutch forts of Shri-Lanka, Edinburgh, Canongate, 1984.
- *Newton, Michael, A.* Architectuur en bouwwijze van het Curaçaose landhuis. Delftse Universitaire Pers, 1986.
- *Pruneti-Winkel, Pauline*. Scharloo; a nineteenth century quarter of Willemstad, Curacao: historical architecture and its background. Florence, 1987. (Handelseditie verschijnt in 1988).
- *Renkema W.E.* Het Curaçaose plantagebedrijf in de 19e eeuw. Zutphen, de Walburg Pers, 1981.
- *Straaten, Harald S. van der*. Brazil; a destiny. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1984.